

Несамовитий історик Запорожжя

Недавно відзначено 170 років від дня народження видатного українського історика, археолога, етнографа, музеєзнавця, неперевершеного знавця історії українського козацтва, великого патріота України, академіка НАН України – Дмитра Івановича Яворницького (1855 – 1940).

Його близький товариш, член археологічного товариства – Подшивалов називав Дмитра «несамовитим істориком Запорожжя». Але Яворницький цікавився не лише історією запорізького краю, але й історією Чернігово – Сіверщини, зокрема унікальними реліквіями колекції власника качанівської садиби – Василя Васильовича Тарновського (молодшого).

Доля звела цих двох людей не випадково. Позналились вони в столиці російської імперії Санкт-Петербурзі у січні 1885 року на квартирі, де мешкав видатний український історик Микола Костомаров. Це знайомство згодом переросло у творчу співпрацю, вершиною якої стало видання першої книги Яворницького «Запорожжє в остатках старини и преданиях народа», яка була надрукована у квітні 1888 р. у Санкт-Петербурзі.

Петербурзький період був далеко не безхмарним у житті молодого вченого. Послідовна українська патріотична позиція ускладнювала йому життя і за доби царату і пізніше – в радянські часи. Саме через переслідування в Україні, не маючи можливості повнокровно жити і працювати, Яворницький змушений був улітку 1885 р. перебраться до Росії, де, з перервами, проживав аж до відкриття в Катеринославі музею Олександра Поля, який він і очолив на посаді директора на початку ХХ ст..

Під час перебування на чужині у Яворницького помирає батько та, не витримавши матеріальної скрути, з ним розлучається дружина. Тяжка душевна криза наклала фізичну недугу: хвороба підкошила Яворницького, прикувала до ліжка...Після довготривалої недуги, звівшись на лікоть, написав своєму другу Подшивалову у листі: «Ви знаєте, на що я був хворий? Жажлива хвороба! Запалення мозку...Спершу почалося бешихою по обличчю, бешиха пішла по лобі, по голові...І от я вже почав неприємності, а згодом і зовсім почав марити...На щастя, хвороба була вчасно перервана, але вона залишила тяжкі наслідки...Голова моя й понині відмовляється працювати, руки й ноги до цього часу не слухаються...».

Та за своєю вдачею Яворницький був веселою, жартівливою, теплою людиною, не падав духом у будь-якій скруті.

Наприкінці 1885-го в Петербурзі окремим виданням вийшла поема Тараса Шевченка «Гайдамаки» (в перекладі російською М. В. Гербеля) з блискучими ілюстраціями Олани Сластіона, передмов у до якої написав Яворницький. Шовіністична преса підняла галас навколо цієї події. Зокрема, автор статті «Літературної гайдамачесьтво», опублікованій у газеті «Киевлянин», дописався навіть до такого: «А якийсь г. Еварницький написав передмову, в якій задався метою рекламувати навіть самого «батька» Тараса: наскільки йому вдалося це, можна судити по тому, що «Тарас Григорович», за словами автора передмови, «був не тільки поетом для України і Росії, але і для всього слов'янського світу, навіть для всього людства...». Ось такі грубі випадки проти Яворницького дозволив собі цей писак.

Але Дмитро Іванович не зважав на ці злобні закиди: його невідступно переслідувала думка про видання давно омріяної книги. І тоді Яворницький задався метою написати історію запорізького козацтва.

В черговий раз його козацький характер, успадкований від батька, допоміг піднятися на п'єдестал слави.

У пошуках роботи, переживаючи матеріальні труднощі, Дмитро Іванович дізнався, що в Ніколаєвському інституті шляхетних дівчат є вакансія з предмету «історія» і вмовив інспектора

інституту внести його прізвище до списку уже зазначених восьми претендентів. Ознайомившись з документами кожного конкурсанта, міністр освіти Делянов був обурений прізвищем «Еварницький», висловивши своє невдоволення інспектору: мовляв, понабирав тут усякої «шантрапи»...

Міністр освіти силкувався застосувати всю свою владу, аби молодого українського вченого-історика збити з пантелику...Він і гадки не мав, що блискучий ерудит, прихований інтелектуал з України Дмитро Яворницький покладе на лопатки всіх вісьмох претендентів і вийде з конкурсу єдиним переможцем.

З цього приводу Яворницький написав у листі до українського історика Миколи Маркевича: «Тепер я переселився до Петербурга і перебуваю на посаді викладача історії в Ніколаєвському інституті шляхетних дівчат. Місце довелося завойовувати в бою: один проти восьми в присутності міністра освіти Делянова...Я був зустрінутий з недовірям і недобррозумілістю. Окрім мого скромного вченого імені, відомого мінімум, за мною нічого не було. Але після двох лекцій про мене заговорили мало не в усьому педагогічному світі Петербурга».

У червні 1887 року Дмитро Іванович відвідав маєток Качанівку – резиденцію Василя Васильовича Тарновського. Перед цим він побував на Соловках, де знайшов могилу останнього кошового отамана Петра Калнишевського та цінні архівні документи про нього і записав спогади старих ченців.

Про перебування в садибі в Качанівці засвідчує автограф, який Яворницький залишив у сімейному альбомі Тарновських четвертого червня.

Вчений так описує свої враження від качанівського палацу: «Зала була висока, у два світи...На всіх стінах, од верху до низу, висіли портрети гетьманів, полковників, генеральних суддів, осавулів, мітрополитів, архієреїв, гетьманш, дружин полковникових, різних жінок «панського достоїнства». На підлозі, по під стінами, стояли гарного виробу шахви, де лежали булави, перначі, , дорогі шаблі, розкішні сидла, і чого-чого тільки там не було? У мене на все розбігалися очі: дивлюся на одне, а кидаю погляд на інше. Мене підвели до круглого, інкрустованого, оббитого бронзою стола, на якому лежала розгорнута, з золотим обрізом, книга, і попрахали написати в ній своє імення та прізвище. Я устроїв свої очі в ту книгу і там

Дмитро Яворницький в одязі запорожця

побачив такі прізвища: Шевченко, Глінка, Гоголь, Костомаров, Рєпін. Еге, та тут цілий Пантеон! Страшно було й ставити коло таких прізвищ своє убоге прізвище».

У величезній збірці історичних та мистецьких раритетів господаря Качанівки особливе місце посідала унікальна колекція старожитностей доби Козаччини (переважно з Чернігівщини та Полтавщини). Мріючи поповнити свою збірку експонатами із Запорожжя, Тарновський згоджується на пропозицію Дмитра Івановича, і вони вирушають у подорож. Ця поїздка мала вирішальне значення для виходу довгоочікуваної книги Яворницького про Запорожжя.

Важливу роль у ній зіграв родич Тарновського – полковник Генштабу Євген Корбут (чоловік рідної сестри дружини Василя Васильовича – Софії), котрий узяв із собою рідкісний на той час фотоапарат, зробивши ним низку унікальних фотографій, які прикрасили майбутню книгу історика. А сам Тарновський під час цієї мандрівки придбав чимало унікальних артефактів для своєї колекції, зокрема – ритуальний релігійний посуд з січової Покровської церкви в Нікополі та степову половецьку скульптуру («кам'яну бабу»), яку відправили возом до Качанівки.

В. В.Тарновський пожертвував 1000 карбованців на видання вистражданої праці Дмитра Івановича під завершальною назвою «Запорожжє в остатках старини и преданиях народа». Другу тисячу Яворницький позичив, а ще одну надав видавець (при умові повернення боргу після продажу книги).

Однак, книга не пройшла попередньої цензури і не мала права на продаж. У зв'язку з урядовим на-

казом про заборону видання українською мовою (а в творі Яворницького цілі сторінки написані саме нею), поширення книги було призупинено аж до особливого дозволу Головного управління. Справа зависла в повітрі: ніхто з чиновників не брав на себе відповідальності за її позитивне вирішення. Накладу твору, що становив 1550 примірників, загрожувало знищення. А опальному вченому треба ж було повертати борги (загальна вартість видання оцінювалася в 4000 карбованців).

І знову допоміг той же В. В.Тарновський. Після телеграмми Яворницького, користуючись впливовими зв'язками в столиці, він звернувся до свого племінника В. М. Юзефовича – члена Головного управління у справах друку і той допоміг зняти заборону на видання «Запорожжя...» (навіть – без купюр!).

Вихід книги став справжнім тріумфом Дмитра Івановича. На його видання відразу ж з'явилися десятки відгуків та рецензій у впливових часописах. Серед рецензентів були такі видатні вчені як Микола Сумцов, Іван Франко, Ігнат Житецький та інші. Більшість із них позитивно (і високо) оцінили книгу Яворницького.

Книга різко виділялася на тлі наукової та художньої літератури тієї доби ще й своїм оформленням та якістю поліграфії. Відтворена на чудовому папері, вона була багато оздоблена ілюстраціями та картами і схемами запорізьких земель та Січей. До неї увійшли подаровані Дмитру Івановичу дев'ять малюнків Рєпіна, по одному малюнку Васильківського та Сластіона та переведені в гравюри, фотографії унікальних ландшафтих об'єктів запорізьких земель, зроблені Євгеном Корбутом.

У величезному науковому творі «Запорожжє в остатках старини и преданиях народа» посів особливе місце, назавжди утвердивши його як найавторитетнішого знавця історії Запорізької Січі.

Вихід книги підбив підсумок цілому етапу життя вченого, ставши у подальшому надійною опорою в непростих обставинах його подальших життєвих випробувань та наукової діяльності. Треба підкреслити, що у тріумфальному суспільному визнанні цього унікального твору величезну роль зіграв Василь Васильович Тарновський-молодший та інші видатні діячі української культури, котрі групувалися навколо нього: історики Микола Костомаров і Олександр Лазаревський, живописець Ілля Рєпін, а також митці і вчені – співробітники, дописувачі й друзі журналу «Кіевская старина», сторінки якого охоче і часто надавалися для публікації наукових праць Дмитра Івановича.

Оксана ПЕТРЕНКО,
завідувачка
культурно-освітнім відділом
Національного
історико-культурного
заповідника «Качанівка».

Календар березня

Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових підготувала черговий щорічний календар по області: «Знаменні і пам'ятні дати Чернігівської області на 2026 рік». Укладачі: Л. В. Студьонова (відома краєзнавиця, торік пішла з життя), І. Я. Каганова, Ю. А. Супрун; відповідальний за випуск Ю. О. Соболев. Подаємо березневу частину календаря.

4 – Народився Павло Олександрович Сердюк(1926 – 1999), педагог, літературознавець, кандидат філологічних наук, викладав у Ніжинському державному університеті імені М. В. Гоголя. Один із співзасновників Ніжинського товариства української мови ім. Т. Шевченка

14 – У с. Янівка Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер Шосткинського р-ну Сумської області) народився Олексій Павлович Фльоров (1866 – 1954), педагог і мовознавець, засновник і перший директор Чернігівського учительського інституту (нині Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка).

22 – У 1996 р. відбулися установчі збори товариства «Чернігівське земляцтво» у Києві.

26 – У с. Кучинівка Сновського (нині Корюківського) р-ну народився Леонід Никифорович Терехович (1941 – 1992), поет, політв'язень радянського режиму. Жив і помер у рідному селі. Дві його поетичні збірки побачили світ помертвом.

27 – В с. Нічогівка Козелецького (нині Чернігівського) р-ну народився Віктор Васильович Татарин, письменник, журналіст, автор кількох збірок прози. Нині мешкає в Корюківці.

Український поет Кубані

КИРІЙ Олександр Андрійович (11(23).02.1889, с. Крупино, Ічнійської обл. – 05.01.1954, Краснодар, РФ) – поет. Член СП СРСР (1939). Від 12-ти років наймитував, 1906 вийшов у м. Катеринодар (нині Краснодар), де працював в архіві окружного суду. Писав українською мовою, від 1933 – російською. Дебютував байкою «Розумний» («Кубанський кур'єр», 19. 07. 1909). Автор драми «Сибіряки, або Вірна пара» (1909); поетичних збірок «Рідна нива» (1910; обидві – Катеринодар), «Збірка поезій» (1926), «У ногу з днями: Поезії» (1931), «Великий план: Стихи» (1946), «Избранное» (1952; усі – Краснодар).

Вірші Кирія традиційні за формою, сповнені ліричними настроями, тугою за рідною Чернігівщиною. Епічна поема «Адыге» (Краснодар, 1941; 1948) – про національно-визвольну боротьбу адигейського народу. У перекладі поета видано книгу «Черкеські пісні, легенди, міти» (Х.; К., 1932). У рідному архіві зберігається рукопис книги перекладів Кирія українською мовою пісень народів Північного Кавказу.

«Енциклопедія сучасної України».
Сайт «Чернігівщина в житті славетних»

